https://rcjl.qom.ac.ir

The Legal Institution of ʿAḍl in Contemporary Family Issues: An Analysis of the Scope of Its Legitimacy and Its Judicial Applicability in Imāmī Jurisprudence, Iranian Law, and International Conventions

Azizollahi, Mohammad Mehdi*, Khoshkar, Mohammad-Baqer**, Norouzi, Naser***

Received: 22 April 2026 | Recieved in revised form: 27 May 2026 | Accepted: 01 August 2026 | Published: 11 November 2026

Abstract

The institution of ʿAḍl in Imāmī jurisprudence, understood as a husband's exertion of pressure on his wife with the aim of obtaining financial compensation, is among the relatively under-researched jurisprudential rulings that have given rise to new questions concerning the limits of its legitimacy and scope of application within contemporary legal systems. Adopting a descriptive-analytical approach and carefully re-examining the relevant jurisprudential evidence, the present study demonstrates that the concept of a gross indecency (fāḥishah mubayyinah), as an exception permitting ʿaḍl, is restricted in authoritative jurisprudential sources to the commission of adultery. Extending this exception to conduct unsupported by such evidence, therefore, lacks a sound jurisprudential basis. On this basis, the study's principal contribution is the formulation of the theory of "judicial ʿaḍl," developed on the basis of Imāmī jurisprudential principles, Article 1146 of the Civil Code, and Article 167 of the Constitution. According to this theory, ʿaḍl is transformed from a unilateral act of the husband into an institution subject to judicial supervision. Where indecency (fāḥishah) has been established by a final criminal judgment, the court may, within the framework of dowry-related or khulʿ divorce proceedings, apply a mechanism designed to establish equitable reciprocity between the spouses. The study demonstrates that this reconceptualization not only helps prevent conflict between the wife's financial rights and the husband's legitimate interest in avoiding undue harm, but also enhances the capacity of the institution of ʿaḍl to address emerging challenges in family relations under Iranian law. It concludes that distinguishing between "personal ʿaḍl" and "judicial ʿaḍl" makes it possible to reformulate this classical jurisprudential ruling in a manner that remains consistent with established jurisprudential principles while responding to the requirements of contemporary family law.

Keywords: ʿAḍl; Gross indecency (Fāḥishah Mubayyinah); Dowry (Mahr); Khulʿ Divorce; Iranian Judicial Practice; Women's Rights.

*Professor of Advanced Jurisprudence (Dars-e Khārej) at the Qom Seminary and Associate Professor, Department of Private Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: m.m.azizollahi@qom.ac.ir

**Associate Professor, Department of Private Law and Islamic Jurisprudence, Faculty of Law and Jurisprudence, Shahid Motahari University, Tehran, Iran. Email: mbkhoshkar@motahari.ac.ir

***Department of Islamic Jurisprudence and Private Law, Faculty of Sciences and Education, Al-Mustafa International University, Qom, Iran; Advanced Levels of the Qom Seminary, Qom, Iran. (Corresponding Author) Email: n.norouzi9837@iau.ir

▣ Norouzi, N, and others (2026)., The Legal Institution of ʿAḍl in Contemporary Family Issues: An Analysis of the Scope of Its Legitimacy and Its Judicial Applicability in Imāmī Jurisprudence, Iranian Law, and International Conventions. *Journal of New Perspectives in Islamic Jurisprudence,* 4 (3). 43-63. https://doi.org/10.22091/rcjl.2026.14123.1280

© The authors

Publisher: University of Qom

Extended Abstract

Introduction

The present study examines the legitimacy, scope, and limitations of the application of *ʿaḍl* in marital relations from the perspectives of Imāmī jurisprudence, Iranian law, and international instruments. In jurisprudential terminology, *ʿaḍl* refers to a husband's exertion of pressure on his wife with the aim of recovering all or part of her dowry (*mahr*). This institution lies at the intersection of the wife's financial right to her dowry, which constitutes her established property, and the husband's authority to initiate divorce proceedings. The significance of this subject stems from the fact that, in the Islamic legal system, the dowry is not merely a financial obligation; it also symbolizes respect for women and serves as a guarantee of their financial security. Verse 19 of Sūrat al-Nisāʾ (Qur'an 4), through the statement *"do not press them to take away part of what you have given them"*, establishes the general prohibition against financial coercion. However, the exception expressed in the phrase *"unless they commit a gross indecency"* provides grounds for examining exceptional circumstances. The central issue, therefore, is to delineate the boundary between prohibited and permissible *ʿaḍl*, identify the instances that fall within the scope of a gross indecency (*fāḥishah mubayyinah*), and analyze the relationship between this institution and the principles of equitable reciprocity in contractual relations, the no-harm principle (*lā ḍarar*), and the principle of authority over property (*sulṭah*). The study adopts a descriptive-analytical method, supplemented by an *ijtihādī* and comparative approach.

The originality of this study lies in its re-examination of the relevant jurisprudential evidence and analysis of Iranian legal provisions with a view to developing a coherent framework for distinguishing between *"permissible ʿaḍl"* and *"impermissible ʿaḍl."* It argues that invoking the exception of a gross indecency (*fāḥishah mubayyinah*) cannot be left solely to the husband's personal discretion; rather, its applicability must be established by the judiciary in accordance with recognized legal and jurisprudential criteria. Accordingly, by proposing a judicial mechanism for the implementation of *ʿaḍl*, the article seeks to provide a systematic account of the tension between the wife's financial right to her dowry, the husband's authority to initiate divorce, and the requirements of equitable reciprocity within the framework of Imāmī jurisprudence and Iranian law.

Conceptual Analysis and Jurisprudential Foundations of ʿAḍl

Lexically, *ʿaḍl* denotes prevention or restraint. In Imāmī jurisprudential terminology, it refers to a husband's exertion of pressure on his wife with the aim of recovering her dowry. This concept must be distinguished from *nushūz*, which concerns a wife's failure to fulfil her marital obligations. The fundamental principle is that the dowry becomes the wife's established property upon the conclusion of the marriage contract, and the husband is not entitled to reclaim it unilaterally. This principle is supported by the legal maxim *"People have authority over their property"*. On the other hand, the no-harm principle (*lā ḍarar*) may restrict the application of primary legal rulings where their application entails harm. An analysis of *ʿaḍl* therefore requires consideration of the tension between the wife's ownership rights over her dowry and the need to avert harm to the husband.

Ijtihādī Analysis of the Jurisprudential Foundations of the Legitimacy of ʿAḍl

The central focus of this section is the clarification of the exception of a gross indecency (*fāḥishah mubayyinah*). An examination of the views of Imāmī jurists indicates that the clearest and least disputable instance covered by this expression is the commission of adultery (*zinā*). Such conduct constitutes a serious breach of marital fidelity and may inflict substantial moral harm on the husband. Extending this concept to include *nushūz* or ordinary marital disagreements, however, lacks authoritative textual support and is inconsistent with the precautionary approach governing the protection of property rights. Accordingly, the study argues that *ʿaḍl* may be regarded as legitimate only where adultery has occurred and, even in such cases, must remain subject to strict limitations.

Permissible *ʿaḍl* is not punitive in nature; rather, it is understood as serving a compensatory function. A breach of the obligation of marital fidelity disrupts the contractual balance between the considerations underlying the marriage contract and may, from this perspective, provide grounds for adjusting its financial consequences. Accordingly, *ʿaḍl* is conceived not as a form of private retaliation but as an exceptional mechanism for restoring financial balance. The prescription of fixed criminal penalties for adultery does not, in itself, preclude the application of the ruling on *ʿaḍl*, since a distinction exists between the rights of God (*ḥaqq Allāh*) and the rights of individuals (*ḥaqq al-nās*).

Conditions and Limits of Permissible ʿAḍl

The exercise of permissible *ʿaḍl* is subject to several conditions. First, the commission of manifest indecency must be established through legally admissible evidence before a competent court. Second, the scope of *ʿaḍl* must be limited exclusively to the specified dowry (*mahr al-musammā*). Third, the amount relinquished by the wife must be proportionate to the objective of compensating for the harm incurred. Fourth, the exercise of *ʿaḍl* must not involve harassment, coercion, or mistreatment. Thus, permissible *ʿaḍl* may be exercised only within a narrowly defined and strictly regulated framework.

Legal Analysis and Judicial Practice in Iran

Within Iran's legal system, Article 167 of the Constitution and Article 1146 of the Civil Code provide relevant grounds for examining the relationship between jurisprudential principles and the legal framework governing divorce. The study's practical proposal is to transfer the determination and implementation of *ʿaḍl* from the husband's personal discretion to the judiciary. Where adultery has been established through a judicial ruling, the court may, within the applicable legal framework, consider the wife's relinquishment of her dowry in the course of divorce proceedings. This proposed approach seeks to transform *ʿaḍl* from an instrument of private coercion into a judicially supervised process aimed at preventing unjust financial advantage and securing equitable reciprocity between the spouses.

ʿAḍl and International Instruments on Women's Rights

The arbitrary exercise of *ʿaḍl* may conflict with the principle of equality between spouses and the protection of women's financial rights. However, when defined and applied within a narrowly

circumscribed judicial framework, it may be examined from the perspective of restorative justice and equitable reciprocity. Reconceiving *ʿaḍl* as a form of "judicial adjustment of financial obligations" may provide a basis for assessing its compatibility with international human rights standards, particularly those concerning equality and the protection of women's rights.

Conclusion

In Imāmī jurisprudence, *ʿaḍl* constitutes an exceptional institution whose general ruling is prohibition. Its legitimacy may be recognized only in cases involving adultery and subject to strict jurisprudential and legal conditions. Its determination and implementation should, according to the study's proposed approach, take place under judicial supervision. Institutionalizing *"judicial ʿaḍl"* may provide a mechanism for reconciling the wife's financial rights with the husband's claim to compensation for harm suffered, while preventing the arbitrary exercise of pressure within marital relations.

References

1. Fāḍil Hindī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1416 AH). *Kashf al-Lithām ʿan Qawāʿid al-Aḥkām* (Vol. 8). Muʾassasat Āl al-Bayt. [In Arabic]
2. Fayḍ Kāshānī, Muḥammad Muḥsin. (n.d.). *Tafsīr al-Ṣāfī* (Vol. 9). Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]
3. Ḥillī, Najm al-Dīn Jaʿfar ibn Ḥasan (al-Muḥaqqiq al-Ḥillī). (1387 SH). *Sharāʾiʿ al-Islām fī Masāʾil al-Ḥalāl wa al-Ḥarām* (Vol. 4). Qom: Muʾassasat Dār al-Hijrah. [In Arabic]
4. Ḥurr al-ʿĀmilī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1409 AH). *Wasāʾil al-Shīʿah ilā Taḥṣīl Masāʾil al-Sharīʿah* (Vol. 22). Qom: Muʾassasat Āl al-Bayt li-Iḥyāʾ al-Turāth. [In Arabic]
5. Jubaʿī al-ʿĀmilī, Zayn al-Dīn ibn Ali (al-Shahīd al-Thānī). (1410 AH). *Al-Rawḍah al-Bahīyah fī Sharḥ al-Lumʿah al-Dimashqīyah* (Vol. 5). Qom: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]
6. Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1404 AH). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharāʾiʿ al-Islām* (Vol. 33). Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]
7. Rāwandī, Quṭb al-Dīn. (1405 AH). *Fiqh al-Qurʾān* (Vol. 2). Qom: Muʾassasat Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]
8. Razavi, Sayyid Muḥammad, and Razavi, Sayyid Ali. (1396 SH). "Gostareh-yi Javāz-i ʿAḍl dar Farḍ-i Khiyānat va Taʾthīr-i Ān bar Ravābiṭ-i Ḥuqūqī-yi Zawjayn". *Pazhūhishnāmah-yi Zanān*, 8(20), 65–83. [In Persian]
9. Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1387 SH). *Al-Nihāyah fī Mujarrad al-Fiqh wa al-Fatāwā* (Vol. 4). Muʾassasat al-Nashr al-Islāmī. [In Arabic]

https://rcjl.qom.ac.ir

نهاد عضل در مواجهه با مسائل مستحدثه خانواده: تحلیل حدود مشروعیت و امکان اعمال قضایی آن در فقه امامیه، حقوق ایران و کنوانسیون‌های بین‌المللی

عزیزالله فهیمی*، محمد بهرامی خوشکار**، سیدنیما نوروزی ***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۰۲ | تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۳/۰۶ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۱۰ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۸/۲۰

چکیده

نهاد «عضل» در فقه امامیه به معنای تضییق بر زوجه با هدف اخذ عوض، از احکام کم‌پژوهیده‌ای است که در بستر نظام حقوقی معاصر با پرسش‌های مستحدثه‌ای درباره حدود مشروعیت و قلمرو اعمال آن روبه‌رو شده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با بازخوانی دقیق ادله فقهی، نشان می‌دهد که مفهوم «فاحشه مبیّنه» به عنوان استثنای جواز عضل، در منابع معتبر منحصر در ارتکاب زنا است و توسعه آن به رفتارهای غیرمستند فاقد ملاک فقهی است. بر این مبنا، مهم‌ترین نوآوری تحقیق، ارائه نظریه «عضل قضایی» است که برای نخستین‌بار با تکیه بر مبانی فقه امامیه، ماده ۱۱۴۶ قانون مدنی و اصل ۱۶۷ قانون اساسی صورت‌بندی می‌شود. مطابق این نظریه، عضل از یک رفتار شخصی زوج به نهادی تحت نظارت قضایی منتقل می شود و در فرض احراز فحشاء به حکم قطعی کیفری، دادگاه می‌تواند در چارچوب دعاوی مهریه یا طلاق خلع، سازوکاری برای ایجاد عدالت معاوضی میان زوجین اعمال کند. پژوهش نشان می‌دهد که این بازتعریف نه تنها مانع تعارض میان حق مالی زوجه و ضرر عقلایی زوج می‌گردد، بلکه ظرفیت نهاد عضل را برای پاسخ‌دهی به چالش‌های نوپدید خانواده در حقوق ایران ارتقا می‌دهد. نتیجه آنکه با تفکیک میان «عضل شخصی» و «عضل قضایی»، امکان تحقق نسخه‌ای بازسازی‌شده از این حکم کلاسیک فراهم می‌شود که هم با اصول مسلم فقهی سازگار است و هم قابلیت انطباق با نیازهای حقوق خانواده معاصر را دارد.

کلیدواژه: عضل، فحشاء مبیّنه، مهریه، طلاق خلع، رویه قضایی ایران، حقوق زنان.

* استاد درس خارج حوزه علمیه قم و دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. ایمیل: m.m.azizollahi@qom.ac.ir

** دانشیار گروه فقه و حقوق خصوصی، دانشکده فقه و حقوق، دانشگاه شهید مطهری (ره)، تهران، ایران. ایمیل: mbkhoshkar@motahari.ac.ir

*** گروه فقه و حقوق خصوصی ، دانشکده علوم و معارف، جامعه المصطفی العالمیه، قم الشریف، ایران. سطوح عالیه، حوزه علمیه قم، قم الشریف، ایران. (نویسنده مسئول) ایمیل: n.norouzi9837@iau.ir

▣ نوروزی، سیدنیما و دیگران(۱۴۰۵). **نهاد عضل در مواجهه با مسائل مستحدثه خانواده: تحلیل حدود مشروعیت و امکان اعمال قضایی آن در فقه امامیه، حقوق ایران و کنوانسیون‌های بین‌المللی**، پژوهش‌های فقهی مسائل مستحدثه. ٤ (۳)، ۴۳-۶۳.

https://doi.org/10.22091/rcjl.2026.14123.1280

© The authors

Publisher: University of Qom

مقدمه

نهاد خانواده در هندسه تشریع اسلامی بر سه رکن مهریه، سکونت و معاشرت معروف استوار است و مهریه، به‌عنوان عطیه‌ای الهی، نقش بنیادینی در حفظ کرامت زن و تأمین استقلال مالی او در برابر سلطه اقتصادی زوج ایفا می‌کند (مهاجری، ۱۴۰۳، ص. ۵۲). با وجود این جایگاه، یکی از چالش‌های دیرپا اما در عین حال ناظر به مسائل مستحدثه خانواده، مسئله «عضل» است؛ به معنای قرار دادن زوجه در مضیقه مالی یا عاطفی با هدف گرفتن عوض یا کاهش حقوق مالی او (غفوریان‌نژاد و نجفیان، ۱۴۰۴، ص. ۳۲). این پدیده در ظاهر با رویکردهای اخلاقی و آیه صریح قرآن در نهی از عضل در تعارض است: «وَ لَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ» (نساء، ۱۹). نقطه اصلی نزاع، تشخیص حدود میان «ایذاء حرام» و «تضییق مشروع در فرض استثناء» است و این همان حوزه‌ای است که در خانواده معاصر، به‌سبب دگرگونی ساختارهای دادرسی، از مصادیق مسائل مستحدثه به شمار می‌آید.

ضرورت بررسی دوباره این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که در وضعیت کنونی، فقدان ضابطه قانونی در تعیین مصادیق «فحشاء مبیّنه» و سکوت قانون مدنی در موضوع عضل مشروع، موجب شده تمایز میان «بذل خلع از روی طیب‌نفس» و «بذل ناشی از اکراه» در عمل مخدوش گردد و زمینه سوءاستفاده برخی زوجین فراهم آید. از سوی دیگر، در مواردی که زوجه با ارتکاب فحشاء مبیّنه بنیان وفاداری زناشویی را از بین می‌برد، زوج در دوراهی دشوار پرداخت کامل مهریه یا تحمل ضرر معنوی و اجتماعی قرار می‌گیرد. نبود یک الگوی فقهی-حقوقی منسجم که هم حقوق مالی زوجه را صیانت کند و هم ضرر عقلایی زوج را کاهش دهد، تحلیل مجدد این مسئله را ضروری ساخته است؛ به‌ویژه آنکه تعیین مشروعیت یا عدم مشروعیت عضل، در حکم بائن یا رجعی بودن طلاق و آثار مالی آن نقشی تعیین‌کننده دارد (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۳۸۰).

مرور پیشینه نشان می‌دهد که هرچند فقهای متقدم مانند شیخ طوسی تنها در مورد «فحشاء مبیّنه» جواز عضل را پذیرفته‌اند (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۳۸۱)، و جمعی از متأخرین مانند فاضل هندی دامنه آن را توسعه داده‌اند (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص. ۴۱۲)، اما این مباحث عموماً به‌صورت تفسیر آیه یا نقل اقوال مطرح شده و فاقد دستگاه تحلیل‌گرایانه برای حل چالش‌های معاصر بوده است. تاکنون مطالعه‌ای جامع که استثنائات مشروعیت عضل را در پیوند با حقوق مالی زوجه، طلاق خلع، معیارهای اثبات فحشاء در نظام کیفری، و امکان اعمال قضایی عضل بررسی کند، منتشر نشده است.

خلأ اصلی در ادبیات موجود، عدم ارائه یک مدل نهادی و قابل اعمال در نظام دادرسی ایران است. آثار موجود عمدتاً میان عضل به‌عنوان رفتار شخصی زوج و عضل به‌عنوان حکم وضعی قابل اعمال توسط مرجع قضایی تفکیک نکرده‌اند. این ابهام باعث شده مفهوم «فحشاء مبیّنه» و آثار آن بر حسن معاشرت و مهریه، در قوانین داخلی به‌درستی انعکاس نیابد و در رویه قضایی نیز وحدت عمل شکل نگیرد.

نوآوری پژوهش حاضر دقیقاً در پر کردن این خلأ نهفته است. این مطالعه برای نخستین‌بار:

۱. مفهوم «عضل» را بر اساس مبانی فقه امامیه، ماده ۱۱۴۶ قانون مدنی و اصل ۱۶۷ قانون اساسی بازخوانی می‌کند و نشان می‌دهد که عضل می‌تواند از یک رفتار شخصی، به یک سازوکار دفاعی مشروع تحت نظارت حاکم شرع تبدیل شود و در واقع مفهومی به عنوان عضل قضایی در مقابل عضل شخصی تبیین می‌گردد.

۲. با ارائه تحلیل اجتهادی، استدلال می‌کند که حکم عضل منسوخ نشده و در شمار احکام وضعی باقی است؛ اما اعمال آن نیازمند احراز فحشاء مبیّنه است که در عصر امروز به موجب حکم قطعی کیفری است.

۳. برای نخستین‌بار رابطه میان حقوق مالی زوجه به پشتوانه قاعده لاضرر و استصحاب بقاء مهریه و اثبات فحشاء بیّن را در قالب یک نظریه واحد تحلیل می‌کند.

۴. الگویی ضابطه‌مند برای تفکیک میان «عضل مشروع»، «عضل نامشروع» و «اکراه مالی» ارائه می‌دهد که در قوانین ایران مغفول مانده است.

۵. با بررسی اسناد بین‌المللی، امکان انطباق این بازخوانی فقهی با استانداردهای بین‌المللی حمایت از زنان را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد نظریه پیشنهادی تعارضی با این اسناد ندارد.

روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی با رویکرد اجتهادی-استنباطی است. داده‌ها از منابع قرآنی (نساء، ۱۹)، روایات معتبر «وسائل الشیعة»، آثار فقهای متقدم و متأخر و مواد قانونی ایران استخراج شده و با قواعد اصولی همچون جمع دلالی، لاضرر و استصحاب تحلیل شده است. در بخش حقوقی نیز، تحلیل محتوای قوانین و رویه قضایی به‌منظور تطبیق مبانی فقهی با واقعیت حقوق معاصر انجام شده و در پایان، نسبت این تحلیل با اسناد بین‌المللی مرتبط بررسی گردیده است.

۱. مفهوم‌شناسی و مبنای عضل

۱-۱. تحلیل واژه‌شناختی عضل

واکاوی واژه‌شناختی «عضل» در منابع لغوی، قرآنی و فقهی، مبنای تبیین ماهیت حقوقی و اخلاقی این مفهوم در فقه خانواده است. «عضل» در لغت عرب از ریشه «ع ض ل» به معنای شدت، تنگنا و منع از وصول به مقصود آمده و ابن‌منظور آن را بازداشتن فرد از حق خویش دانسته است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص. ۴۵۰). در اصطلاح فقهی، عضل به تضییق بر زوجه اطلاق می‌شود به‌گونه‌ای که او برای رهایی، به بذل حقوق مالی خود، به‌ویژه مهریه، تن دهد (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص. ۳۴۸). این واژه در قرآن کریم در دو سیاق به کار رفته است: منع از ازدواج مجدد زنان (بقره، ۲۳۲) و تضییق مالی بر زوجه در بستر زوجیت (نساء، ۱۹). مفسران، از جمله شیخ طوسی، عضل را در آیه ۱۹ سوره نساء به معنای سلب حقوق زن با هدف تملک مهریه دانسته‌اند (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۳۸۰). در فقه، عضل بیش از آنکه کنشی مادی باشد، نوعی فشار ارادی و مانع حقوقی است (طبرسی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص. ۴۲) و باید از «نشوز» متمایز شود؛ زیرا نشوز عصیان زوجه و عضل عصیان زوج نسبت به حقوق زن است (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص. ۱۵۰). فقهای امامیه پیوندی وثیق میان عضل و اکراه برقرار کرده‌اند و آن را شامل فشارهای روانی و معیشتی نیز دانسته‌اند (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص. ۴۱۲؛ جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص. ۳۴۸). تمایز میان عضل ابتدایی (حرام به اجماع) و عضل واکنشی در فرض فحشاء مبیّنه، منشأ اختلاف فقهی است (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۹، ص. ۱۲۰). از منظر اخلاقی، عضل در تعارض با «معاشرت به معروف» و اصل «امساک بمعروف أو تسریح بإحسان» قرار دارد (بقره، ۲۲۹). نهایتاً، عضل با اصل استقلال مالی زوجه و شرط «طیب نفس» در تصرفات مالی منافات داشته و بذل ناشی از آن، اثری در تملیک ندارد (نساء، ۳۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص. ۲۸۰).

۱-۲. نسبت میان عضل و قاعده «سلطنت» و «لاضرر»

تحلیل استدلالی عضل بدون بررسی تقابل قواعد فقهی حاکم بر آن، ابتر خواهد ماند. در اینجا پژوهش با تقابل میان دو قاعده مواجه است: نخست، قاعده «سلطنت» که مقتضای آن مالکیت بلامنازع زوجه بر مهریه و اختیار مطلق او در حفظ یا بخشش آن است. دوم، قاعده «لاضرر» که می‌تواند در مواردی به نفع زوج وارد عمل شود. از یک سو، عضل با قاعده سلطنت (الناس مسلطون علی اموالهم) در

تعارض است؛ زیرا زوج با فشار خود، سلطه مالکیتی زن بر مهریه را سلب می‌کند. شهید ثانی معتقد است که هرگونه فشاری که سلطنت زن بر مالش را مخدوش کند، حرام و بذل ناشی از آن باطل است (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص. ۳۴۸).

از سوی دیگر، در مواردی که زوجه مرتکب فحشاء می‌شود، قاعده «لاضرر» به عنوان یک «قاعده حاکم»، می‌تواند در برابر قاعده سلطنت زوجه قرار گیرد. استدلال اجتهادی در این بخش آن است که الزام زوج به پرداخت مهریه به زنی که به او خیانت کرده، ضرری عظیم بر زوج است. در اینجا، قاعده لاضرر، حرمت عضل را در حدّ رفع ضرر از زوج مرتفع می‌سازد. به عبارت دیگر، «ضرر زوج ناشی از پرداخت مهریه به زن زانیه» با «ضرر زوجه ناشی از عضل» در ترازوی فقهی سنجیده می‌شود و در فرض فحشاء، شارع ضرر زوج را مقدم دانسته است (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص. ۴۱۲). این تقابل، یکی از زیباترین جلوه‌های تعادل حقوقی در فقه امامیه است.

نسبت میان عضل و قاعده لاضرر در فرضی که زوج قصد ایذاء دارد، معکوس می‌شود. در این حالت، لاضرر به نفع زوجه وارد عمل شده و عضل زوج را «ضرر غیرمشروع» تلقی می‌کند. شیخ طوسی در «النهایة» تأکید دارد که اگر عضل باعث ضرر به زوجه شود بدون آنکه وی مرتکب عمل زشتی شده باشد، حاکم شرع وظیفه دارد زوج را به رفع تضییق مجبور کند (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۳۸۱). در واقع، قاعده لاضرر در این بحث، نقشی دوگانه و تنظیم‌کننده ایفا می‌کند؛ گاهی برای اثبات حرمت عضل و گاهی برای اثبات مشروعیت استثنایی آن. این انعطاف‌پذیری، راه را برای استنباط‌های نوین حقوقی باز می‌کند.

در ساحت حقوق مالی و غیرمالی، عضل نشان‌دهنده ترجیح «حقوق غیرمالی» (عرض و نسب) بر «حقوق مالی» (مهریه) در شرایط بحرانی است. جواز عضل در فرض فحشاء مبیّنه، به این معناست که شارع مقدس صیانت از حریم خانواده و جلوگیری از تجری بر بی‌عفتی را بر حق مالی زوجه مقدم داشته است. محقق حلی در «شرایع الإسلام» این تقدم را به تلویح پذیرفته و معتقد است که در این فرض، زوج حق دارد برای رهایی از علقه ضرری، از اهرم فشار مالی استفاده کند (محقق حلی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۵۶). این اولویت‌بندی، مبنای کلامی-اخلاقی عضل مشروع را تشکیل می‌دهد که بر پایه مصالح عالیه خانواده استوار است.

تقابل دیگری که در این بخش مطرح است، نسبت میان «حق طلاق زوج» و «حق مهریه زوجه» است. زوج با تکیه بر حق طلاق، می‌تواند زوجه را در بلاتکلیفی قرار دهد تا او را به بذل مهریه وادارد. اینجاست که قاعده «سوءاستفاده از حق» که ریشه در قاعده لاضرر دارد، مشروعیت عضل را به چالش می‌کشد. ابن‌منظور در تحلیل خود اشاره می‌کند که اگرچه طلاق حق زوج است، اما استفاده از این حق برای سلب حق دیگری (مهریه)، مصداق تعدی از حدود الهی است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص. ۴۵۱). لذا، سلطنت زوج بر طلاق، مجوزی برای نقض سلطنت زوجه بر مهریه نمی‌گردد، مگر در موارد منصوص.

در نتیجه، نسبت میان عضل و این قواعد بنیادین، یک نسبت «تزاحمی» است که در آن فقیه باید میان «حرمت اکل مال به باطل» و «لزوم دفع ضرر از عرض و فراش» جمع‌بندی کند. بر اساس دیدگاه مختار در این پژوه، قاعده سلطنت زوجه بر مهریه، قاعده‌ای استوار است که تنها در صورت ارتکاب فحشاء مبیّنه و با هدف رفع ضرر فاحش از زوج، توسط قاعده لاضرر تخصیص می‌خورد. این تحلیل استدلالی ثابت می‌کند که عضل در فقه امامیه، نه یک ابزار تحکمی، بلکه یک «ضابطه تعادلی» برای حفظ حقوق طرفین در شرایطی است که اخلاق زوجیت فروریخته باشد (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۹، ص. ۱۲۰).

۲. تحلیل اجتهادی مبانی مشروعیت عضل در مهریه

۲-۱. بازخوانی محل نزاع و مبانی آن

در ساحت استنباط احکام خانواده، آیه ۱۹ سوره نساء به‌عنوان نصّی معتبر، نقش محوری در تبیین حدود آزادی اراده زوجه در بذل مهریه ایفا می‌کند. مفاد صدر آیه با عبارت «وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ» دلالت روشنی بر حرمت هرگونه تضییق مالی و اعمال فشار

اقتصادی بر زوجه دارد. با این حال، استثناء پایانی آیه «إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ» از حیث اجتهادی واجد دلالتی خاص است که نشان می‌دهد این حرمت، اطلاق نداشته و در فرض تحقق فحشاء مبیّنه، موضوع حکم تغییر می‌یابد. به تصریح برخی فقها، از جمله قطب راوندی، غرض شارع از این استثناء، تنبیه زوجه نیست، بلکه گشودن راه خروج برای زوجی است که به‌واسطه رفتارهای شدیداً ناهنجار زوجه، امکان تداوم زوجیت را از دست داده است (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص. ۱۵۰).

مسئله بنیادین در این مقام آن است که آیا استثناء مذکور صرفاً ناظر به «جواز تکلیفی» عضل است یا بر «نفوذ وضعی» بذل نیز دلالت دارد. بنابر احتمال نخست، عضل تنها مجاز شمرده می‌شود، ولی مال مأخوذ همچنان مشمول عنوان اکراه و غیر نافذ خواهد بود. در مقابل، دیدگاه غالب در میان متأخرین آن است که شارع در فرض فحشاء، وصف اکراه را از بذل زوجه برداشته و آن را کاشف از رضایت معتبر شرعی دانسته است. شیخ طوسی بر همین اساس تصریح می‌کند که در فرض ارتکاب فحشاء مبیّنه، زوج مالک مال‌الخلع می‌شود و این تملک، از مصادیق اکل مال به باطل نخواهد بود (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۳۸۱).

از منظر اصولی، استثناء مذکور در آیه، مخصص حکم حرمت است و نتیجه آن، خروج مورد فحشاء از تحت عنوان ظلم و ایذاء است. بدین معنا که عضل در این فرض، اصلاً موضوعاً مشمول نهی اولیه نیست. فاضل هندی با تقریری دقیق بیان می‌کند که هتک حریم زوجیت از سوی زوجه، موجب سقوط احترام مالی او در حد فدیه می‌شود و بذل مهریه در این مقام، امری مشروع و نافذ است (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص. ۴۱۲). بدین ترتیب، عضل مشروع نه یک رفتار خودسرانه، بلکه سازوکاری حقوقی برای تصفیه علقه زوجیت در شرایط بحران اخلاقی تلقی می‌گردد.

در عین حال، جواز عضل در این آیه مقید به قیود روشنی است. وصف «مبیّنة» ظهور در آن دارد که فحشاء باید آشکار و احرازشدنی باشد و صرف ظن یا ادعای زوج کفایت نمی‌کند. بر اساس این مبنا، فقهایی همچون امام خمینی تأکید کرده‌اند که مشروعیت عضل، متوقف بر تحقق واقعی فحشاء نزد زوج یا اثبات آن در محکمه است تا از تبدیل این حکم استثنایی به ابزار ایذاء زنان پاکدامن جلوگیری شود (رضوی و رضوی، ۱۳۹۶، ص. ۷۰).

در نهایت، مجموع دلالات آیه ۱۹ سوره نساء نشان می‌دهد که شارع میان حق مالی زوجه و حق صیانت زوج از فراش، موازنه‌ای دقیق برقرار کرده است. عضل مشروع در فرض فحشاء، در حقیقت نوعی «حق فسخ معوّض» برای زوج به شمار می‌آید که هدف آن جبران ضرر ناشی از نقض میثاق زوجیت است. طبرسی این حکم را عادلانه‌ترین شیوه پایان‌بخشی به ازدواج‌هایی می‌داند که رکن اساسی آن، یعنی عفت، فرو ریخته است (طبرسی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص. ۴۳). بر همین اساس، محقق حلی نیز تصریح می‌کند که اگر زن راه فساد را برگزیند، زوج می‌تواند راه رهایی را بر او سخت گرداند تا مال خود را بازستاند (محقق حلی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۵۶).

۲-۲. بررسی روایات معارض و نحوه جمع دلالی میان ادله

بحث از «عضل» در فقه خانواده، به‌ویژه در باب طلاق خلع و تصرف در مهریه، از جمله مباحثی است که اتکای جدی بر نصوص روایی دارد. تتبع در روایات وارده نشان می‌دهد که اخبار این باب به دو طایفه اساسی تقسیم می‌شوند که در نگاه نخست، میان آن‌ها نوعی تعارض بدوی به نظر می‌رسد. طایفه‌ای بر حرمت هرگونه ایذاء و تضییق بر زوجه به قصد الزام او به بذل مال دلالت دارد و طایفه‌ای دیگر، با استناد به قید «فاحشة مبیّنة» در آیه ۱۹ سوره نساء، در موارد خاص، جواز چنین رفتاری را برای زوج اثبات می‌کند. تبیین نسبت این دو طایفه، نقش تعیین‌کننده‌ای در تعیین مشروعیت یا بطلان طلاق خلع و فدیه ناشی از آن دارد.

مبنای اصلی حرمت عضل، افزون بر نهی صریح آیه ۱۹ سوره نساء، مفهوم آیه شریفه «فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا» (نساء، ۴) است که دلالت دارد تصرف در مهریه تنها در فرض «طیب نفس» زوجه جایز است. فقهای امامیه، از جمله محقق حلی،

به‌درستی از این آیه استفاده کرده‌اند که اگر بذل مهر ناشی از فشار و عدم رضایت باشد، اکل آن حرام و تصرف در آن باطل است (حلی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص. ۳۷۷). این مبنا با آیه «وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ... فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا» (نساء، ۲۰) نیز تقویت می‌شود که اخذ مهر را حتی در فرض طلاق، مصداق «بهتان» و «اثم مبین» معرفی می‌کند.

در تأیید این مبنای قرآنی، روایات متعددی وارد شده است. از جمله، روایت نبوی مشهور که در منابع حدیثی امامیه نقل شده است: «وَمَنْ أَضَرَّ بِامْرَأَةٍ حَتَّى تَفْتَدِيَ مِنْهُ نَفْسَهَا لَمْ يَرْضَ اللَّهُ لَهُ بِعُقُوبَةٍ دُونَ النَّارِ... أَلَا وَإِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ بَرِيئَانِ مِمَّنْ أَضَرَّ بِامْرَأَتِهِ حَتَّى تَخْتَلِعَ مِنْهُ» (صدوق، ۱۴۰۶ق، ص. ۲۸۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص. ۲۸۳).

مفاد این روایت، به‌روشنی دلالت دارد که هرگونه اضرار به زوجه با هدف تحصیل فدیه، نه‌تنها حرام، بلکه موجب برائت الهی و نبوی از فاعل آن است. این دسته از روایات، قاعده‌ای عام در حرمت عضل و بطلان آثار مالی آن تأسیس می‌کنند.

در مقابل، طایفه‌ای از روایات ذیل آیه ۱۹ سوره نساء وارد شده‌اند که جواز تضییق را در فرض تحقق «فاحشة مبیّنة» اثبات می‌کنند. از جمله، روایت تفسیری نقل‌شده در نورالثقلین که چنین می‌گوید: «قوله: يا أيها الذين آمنوا لا يحل لكم أن ترثوا النساء كرها و لا تعضلوهن لتذهبوا ببعض ما آتيتموهن قال: لا يحل للرجل إذا نكح امرأة و لم يردها و كرهها أن لا يطلقها إذا لم تجز تجر عليه، و يعضلها أي يحبسها و يقول لها حتى تردي ما أخذت مني، فنهى الله عن ذلك إلا أن يأتين بفاحشة مبينة» (حویزی، ۱۴۱۵ق، ص. ۴۵۸). این روایت، به‌روشنی عضل را به «حبس و فشار برای بازگرداندن مهر» تفسیر کرده و در عین حال، آن را جز در فرض فاحشه مبیّنه، مورد نهی الهی می‌داند.

افزون بر روایت مذکور، برخی روایات منقول از امام صادق (ع) و مرسلات منسوب به امام باقر (ع) نیز دلالت دارند که در فرض ارتکاب فحشاء، زوج می‌تواند زوجه را در تنگنا قرار دهد تا فدیه دهد (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص. ۲۸۰؛ بحرانی، بی‌تا، ج ۱، ص. ۳۶۹). بر همین اساس، شماری از فقها، جواز عضل و صحت طلاق خلع در این فرض را پذیرفته‌اند (حلی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص. ۳۷۷؛ مقدسی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص. ۳۲۸).

از منظر اصولی، میان این دو طایفه تعارض حقیقی وجود ندارد؛ زیرا ادله حرمت عضل، ناظر به وضعیت متعارف زوجیت و حکم اولیه‌اند، در حالی که ادله جواز، ناظر به موضوع خاص و استثنایی «فاحشة مبیّنة» هستند. به تعبیر شهید ثانی، اختلاف در حکم نیست، بلکه اختلاف در موضوع است (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص. ۳۴۸). بنابراین، ادله طایفه دوم یا به‌عنوان «مخصص» و یا دقیق‌تر، به‌عنوان «حاکم» بر ادله طایفه اول تلقی می‌شوند؛ بدین معنا که در فرض فاحشه، رفتار زوج از عنوان «ایذاء حرام» خارج می‌شود.

با این همه، چون جواز عضل حکمی خلاف اصل است، باید به قدر متیقن اکتفا کرد. هرچند در تفسیر «فاحشة مبیّنة» اقوال متعددی مطرح شده—از زنا (ابن‌رشد، ۲۰۰۴م؛ شافعی، ۲۰۰۶م) تا نشوز (کاسانی حنفی، ۱۹۸۶م)—اما بسیاری از فقهای امامیه، قدر متیقن را زنا دانسته‌اند (جبعی عاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۹، ص. ۴۲۱؛ فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۲، ص. ۳۲۳). ثمره عملی این جمع آن است که در غیر فرض زنا، عضل همچنان حرام و بذل ناشی از آن فاقد اثر شرعی است و زوجه حق مطالبه مهریه را خواهد داشت.

نتیجه آنکه از منظر فقیه امامیه، عضل حکمی تفصیلی دارد: اصل اولی، حرمت ایذاء و بطلان تصرف مالی ناشی از فشار است، چنان‌که روایات شدیداللحن بر آن دلالت دارند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص. ۲۸۳). استثناء این اصل، تنها در فرض تحقق فاحشه مبیّنه و آن هم به قدر متیقن جریان می‌یابد. این جمع دلالی، هم با روح قرآن و اصل استقلال مالی زوجه سازگار است و هم از توسعه بی‌ضابطه یک حکم استثنایی جلوگیری می‌کند و بدین‌سان، تعارض بدوی روایات به نظامی منسجم و عقلانی در فقه خانواده تبدیل می‌شود.

۲-۳. نقد نظریه نسخ و اثبات بقای حکم

مناقشه از حیث فقهی در باب ادعای نسخ حکم «عَضْل» مندرج در آیه ۱۹ سوره نساء به‌واسطه آیات حدود، به‌ویژه آیات حدّ زنا در سوره نور، از مباحث دقیق و اثرگذار در تحلیل قلمرو احکام نکاح است. برخی از فقها، از جمله شهید ثانی در بعضی فروض، به این نظر تمایل یافته‌اند که با تشریع حدود معیّن برای زنا، مجالی برای بقای عضل —که به‌زعم ایشان نوعی مجازات خصوصی و مالی از سوی زوج محسوب می‌شود— باقی نمی‌ماند، زیرا شارع حکیم برای فعل واحد، دو عقوبت مستقل جعل نمی‌کند (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص. ۳۴۹). بنابر این تقریر، عضل در فرض ارتکاب فحشاء، پس از تشریع حدّ، فاقد موضوع بوده و حکم آن منسوخ تلقی می‌شود.

این مبنا با نقدی ریشه‌ای از سوی صاحب «جواهر الکلام» مواجه شده است. ایشان با انکار صغری و کبری استدلال نسخ، تصریح می‌کند که میان حکم کیفری الهی و حکم وضعی-مالی ناشی از تخلف در عقد، هیچ ملازمه‌ای وجود ندارد. به بیان ایشان، اجرای حدّ زنا از سنخ حقوق‌الله و در صلاحیت حاکم شرع است، حال آن‌که عضل —در فرض تحقق «فاحشةٍ مبیّنة»— ناظر به حق‌الناس و در راستای جبران خسارت زوج و تصفیه آثار مالی عقد نکاح است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۳، صص. ۱۱۱-۱۱۲). از این‌رو، خلط میان «تنبیه کیفری» و «ضمان مالی» منشأ خطای قائلین به نسخ گردیده است.

نقد اساسی بر دیدگاه شهید ثانی آن است که عضل به‌عنوان یک «عقوبت» تحلیل شده، حال آن‌که حقیقت آن، سازوکاری حقوقی در درون نظام معاوضی نکاح است (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص. ۳۴۹). همان‌گونه که در سایر عقود، تخلف یکی از طرفین می‌تواند موجب ثبوت خیار یا حق مطالبه عوض یا خسارت برای طرف مقابل گردد، در عقد نکاح نیز ارتکاب فحشاء مبیّنه از سوی زوجه، اثری وضعی در حوزه حقوق مالی زوج بر جای می‌گذارد. بنابراین، عضل نه در عرض حدّ، بلکه در طول قواعد عام ضمان و جبران ضرر قابل تحلیل است و اساساً سنخ آن از مقوله مجازات‌های شرعی نیست.

از منظر اصولی نیز، ادعای نسخ با قاعده مسلّم «عدم النسخ إلا بدلیلٍ قطعی» ناسازگار است. صرف تشریع حکم جدید، مادام که مستلزم تضاد ذاتی و تنافی حقیقی با حکم سابق نباشد، کاشف از نسخ نخواهد بود. در ما نحن فیه، هیچ مانعی از اجتماع عضل و اجرای حد وجود ندارد؛ زوج می‌تواند هم‌زمان، از حیث حق‌الناس، آثار مالی عقد را پیگیری کند و از حیث حق‌الله، امر را به حاکم برای اجرای حد ارجاع دهد. از همین رو، فیض کاشانی حکم آیه نساء را «محکم» دانسته و تصریح می‌کند که هیچ دلیلی بر ارتفاع مصلحت ملحوظ در آن اقامه نشده است (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۹، ص. ۱۲۱).

افزون بر این، توجه به سیاق و قلمرو آیات، بطلان نظریه نسخ را روشن‌تر می‌سازد؛ آیه عضل در مقام تنظیم احکام خانواده و روابط خصوصی زوجین وارد شده، در حالی که آیات حدود ناظر به نظم عمومی و احکام سلطانی و کیفری‌اند. چنان‌که قطب راوندی متذکر می‌شود، نسخ تنها در فرض اتحاد موضوع و حیثیت معنا دارد، حال آن‌که عضل و حد، هرچند بر فعل واحد مترتب می‌شوند، اما از دو حیث کاملاً متفاوت —خصوصی و عمومی— به آن نظر دارند (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص. ۱۵۱). بر این اساس، با تأیید مبنای صاحب جواهر، آیه ۱۹ سوره نساء نه‌تنها منسوخ نیست، بلکه به‌عنوان قاعده‌ای زنده و کارآمد، همچنان نقش مهمی در تأمین عدالت و رفع ضرر در نهاد خانواده ایفا می‌کند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۳، ص. ۱۱۸).

۲-۴. تحلیل امکان وقوع اصل عضل

اثبات اصل امکان وقوع «عَضْل» در منظومه فقه امامیه، در گرو تحلیل دقیق اراده تشریعی شارع در مواجهه با بن‌بست‌های اخلاقی و حقوقی نهاد خانواده است. هرچند قاعده اولیه در روابط زوجین بر اساس «وَعاشِروهُنَّ بِالمَعروف» و حرمت ایذاء و اضرار استوار شده، لکن این قاعده اطلاق نداشته و شارع با لحاظ تزاحم واقعی حقوق، در فروض استثنایی، حکم متفاوتی جعل کرده است. آیه ۱۹ سوره نساء، پس

از نهی عام از عضل، با استثنای صریح «إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ» ظهور روشنی در امکان تحقق «عضل مشروع» دارد؛ ظهوری که دلالت می‌کند حرمت عضل، حکمی اقتضایی است نه تعبدی مطلق، و در فرض ارتکاب فحشاء مبیّنه، عنوان ظلم از آن مرتفع و به عنوان «استیفای حق» بازتوصیف می‌شود (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۳۸۱).

از منظر اجتهادی، این امکان بر پایه «موازنه حقوق در عقد نکاح» قابل تبیین است. مهریه در نظام حقوقی اسلام، در برابر تمکین و التزام به وفاداری و حفظ حریم زوجیت قرار دارد. هنگامی که زوجه با ارتکاب فحشاء مبیّنه، این میثاق غلیظ را نقض می‌کند، ضرری سنگین و غیرقابل اغماض از حیث عرض و حیثیت بر زوج تحمیل می‌شود. در این فرض، قاعده «لاضرر و لاضرار» با حکومت بر ادله حرمت ایذاء، مجوز اعمال فشار مالی به‌منظور بازپس‌گیری مهریه را فراهم می‌آورد. صاحب جواهر با ابتنای بر همین تحلیل، عضل را نه صرفاً ممکن، بلکه راهکاری عقلایی و شرعی برای اعاده تعادل به عقدی می‌داند که یک‌سویه نقض شده است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۳، ص. ۱۱۰).

افزون بر دلالت آیه، روایات متعددی نیز بر امکان و مشروعیت عضل در فروض خاص دلالت دارند و مجموع آن‌ها، وقوع این پدیده را به‌مثابه یک راه‌حل فقهی تثبیت می‌کند. در برخی اخبار معتبر، «فاحشة مبیّنة» به رفتاری تفسیر شده که ادامه زوجیت را برای مرد موجب عسر و حرج می‌سازد. از امام صادق (ع) نقل شده است که اگر زن از حدود الهی در حریم خانواده تجاوز کند، برای زوج جایز است او را در مضیقه قرار دهد تا با بذل مال، از زوجیت خارج شود (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص. ۲۸۰). این دسته از روایات، عضل را از قلمرو محرّمات خارج کرده و آن را ذیل احکام تأدیبی و جبرانی قرار می‌دهند که ناظر به اصلاح اختلالات شدید رفتاری در خانواده است.

تحلیل ماهیت طلاق خلع نیز مؤید امکان عضل است. هرچند خلع در اصل بر کراهت زوجه مبتنی است، اما در مواردی که منشأ این کراهت، سوءرفتار، نشوز یا فحشاء خود زوجه باشد، بسیاری از فقها از جمله محقق حلی تصریح کرده‌اند که زوج حق امتناع از طلاق و اعمال سخت‌گیری دارد تا زوجه با بذل مال، خود را رها سازد (محقق حلی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص. ۵۶). این سخت‌گیری که همان حقیقت عضل است، در چنین فرضی نه تنها ممنوع نیست، بلکه پاسخ مشروع به نقض تعهدات اساسی عقد نکاح محسوب می‌شود و از این حیث، عضل به‌عنوان یک نهاد حقوقی فرعی در کنار خلع و مبارات قابل شناسایی است.

در نهایت، نقد نظریه نسخ، امکان استمرار عضل را در ساختار فقهی تثبیت می‌کند. قائلین به نسخ، با تشریع حدود، حکم عضل را منتفی دانسته‌اند؛ حال آن‌که با تفکیک دقیق میان ساحت کیفری (حق‌الله) و ساحت حقوقی-قراردادی (حق‌الناس)، بطلان این ادعا روشن می‌شود. فاضل هندی تصریح دارد که عضل حکمی وضعی و ناظر به سرنوشت مهریه در منازعات خانوادگی است و آیات حدود، ناظر به نظم عمومی‌اند و صلاحیت نسخ چنین حکمی را ندارند (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص. ۴۱۲). از این‌رو، پذیرش امکان وقوع عضل مشروع، برآمده از مقاصد شریعت و عدالت معاوضی است؛ چنان‌که فیض کاشانی نیز حکمت آن را جلوگیری از تجری بر بی‌عفتی و حمایت از کیان اخلاقی جامعه می‌داند (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۹، ص. ۱۲۰).

۳. تنبیهات عضل و حدود آن

۳-۱. تحلیل ماهوی و مصادیق «فحشاء مبیّنه»

تعیین مقصود دقیق از «فحشاء مبیّنه» در آیه ۱۹ سوره نساء، نقش محوری در تحدید قلمرو مشروعیت عضل دارد. هرچند در نگاه ابتدایی و با تمسک به برخی تقریرات لغوی، دایره فحشاء موسّع می‌نماید، اما بسیاری از فقهای متقدم با ابتناء بر «اصل احتیاط در دماء و فروج و اموال»، آن را منحصراً به «زنا» تفسیر کرده‌اند. مبنای این تفسیر آن است که سلب یا تضعیف حق مالی زوجه نسبت به مهریه، امری استثنایی و خلاف اصل است و در مقام استثناء، اکتفا به قدر متیقن ضروری می‌نماید (طبرسی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۴۲).

از حیث واژه‌شناسی فقهی، قید «مبیّنه» قرینه‌ای قوی بر لزوم وضوح، شدت و اثبات‌پذیری موضوع است. هرچند فاضل هندی دامنه فحشاء را به مواردی چون بدزبانی شدید نیز تسری داده است (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص ۴۱۲)، لیکن منتقدان تصریح کرده‌اند که استعمال قرآنی «فحشاء»، به‌ویژه در سیاق تضییق حقوق مالی، ظهور در اعمال جنسی فاحش دارد. این تضییق تفسیری مانع از آن است که مفاهیم کشسان اخلاقی، مجوز تضییع حقوق مالی زنان گردد.

نوآوری استدلالی این رویکرد در نقد تفاسیر موسّع آشکار می‌شود؛ زیرا هرچند رفتارهای ناهنجار زوجه می‌تواند منشأ کراهت باشد، اما هر کراهتی مجوّز عضل نیست. شیخ طوسی، با وجود طرح احتمالات مختلف، در مقام تطبیق آیه، مصداق بارز فحشاء مبیّنه را وقوع زنا می‌داند (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۸۰). در غیر این فرض، اصل «حرمت اکل مال به باطل» بدون معارض باقی است و هرگونه فشار مالی بر زوجه، فاقد مشروعیت خواهد بود.

در تحلیل تطبیقی، قطب راوندی نیز با آنکه معنای لغوی فحشاء را موسّع می‌پذیرد، در مقام فتوا بر لزوم وجود «دلیل قطعی» برای خروج از اصل حرمت عضل تأکید می‌ورزد (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۱۵۰). از آنجا که مهریه حق‌الناس قطعی است، نمی‌توان با ظنون تفسیری و الحاق مصادیقی چون نشوز یا سوءخلق، این حق را ساقط دانست. قدر متیقن از استثناء آیه، موردی است که جرم زوجه به‌حدی سنگین باشد که حق صیانت زوج از فراش، بر احترام مال زوجه ترجیح یابد.

جمع‌بندی روایات نیز مؤیّد این تضییق است؛ چه آنکه در برخی اخبار، عضل حتی در فرض بداخلاقی زوجه مذموم شمرده شده است (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص ۲۸۰). فیض کاشانی نیز هشدار می‌دهد که نباید استثنائات بر اصول حاکم شوند (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۹، ص ۱۲۰). بر این اساس، پژوهش حاضر با تمسک به اصل احتیاط و اکتفا به قدر متیقن، «فحشاء مبیّنه» را به عمل زنا محدود می‌سازد و مشروعیت عضل را تنها در همین فرض قابل دفاع می‌داند؛ تفسیری که هم با نص قرآنی سازگار است و هم با روح شریعت در صیانت از حقوق مالی زوجه.

۳-۲. قلمرو موضوعی عضل، انحصار در مهریه یا تسری به سایر حقوق مالی

یکی از پرسش‌های کلیدی در فقه خانواده آن است که آیا حق عضل، منحصر به مهریه است یا شامل سایر حقوق مالی زوجه نیز می‌شود. ظاهر نص قرآن در آیه ۱۹ سوره نساء با عبارت «لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ» دلالت روشنی بر مالی دارد که از سوی مرد به زن «داده شده» است و از آن‌رو قدر متیقن، مهریه مسمّی است که در هنگام عقد یا پس از آن پرداخت شده است. شهید ثانی با رویکردی احتیاط‌آمیز تصریح می‌کند که عضل تنها در مهریه جاری است و شامل نفقه گذشته یا نفقات واجبه در عده نمی‌شود، زیرا این حقوق ثابت زن محسوب می‌شوند و ارتکاب فحشاء لزوماً ماهیت آن‌ها را تغییر نمی‌دهد (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۳۴۸).

با این حال، برخی استدلال کرده‌اند که اگر علت جواز عضل، «رفع ضرر از زوج» باشد، این ضرر می‌تواند شامل تمامی تعهدات مالی ناشی از نکاح گردد، به‌ویژه وقتی که زوجه با ارتکاب فحشاء، موجبات خسارت معنوی و مالی زوج را فراهم کرده است. این‌منظور نیز در توضیح «ما آتیتموهن» اشاره می‌کند که این عبارت می‌تواند شامل هر عطیه و مالی باشد که از سوی مرد به زن منتقل شده است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص ۴۵۱). با این حال، اصل «عدم جواز تصرف در مال غیر» و ضرورت تفسیر مضیّق استثنائات، تفکیک میان مهریه و سایر دیون را ضروری می‌سازد. محقق حلی در «شرائع الإسلام» بر این باور است که نفقه و سایر حقوق مالی مستقر، ملک قطعی زوجه می‌شوند و بازپس‌گیری آن‌ها بدون دلیل خاص مشروع نیست (محقق حلی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۵۶؛ محمدی‌نسب و نظری، ۱۳۹۷، ص ۱۹۴). صاحب جواهر نیز تصریح می‌کند که «ما آتیتموهن» در ذهن عرفی و شرعی منحصراً به مهریه اشاره دارد و شامل حقوقی که به تبع

زمان یا عمل (مانند اجرت‌المثل) حاصل شده نمی‌شود (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۳، ص ۱۱۸). این نگاه موجب می‌شود عضل به یک تنبیه مالی همه‌جانبه بدل نشود و تنها به بازپس‌گیری «مهریه پیوندی» محدود گردد.

در جمع‌بندی، می‌توان گفت که قلمرو عضل مشروع منحصراً به مهریه محدود است و تسری آن به سایر حقوق مالی زوجه، با اصول احتیاط و حمایت از مالکیت مستقر او منافات دارد. بدین ترتیب، عضل تنها ابزار «فسخ معوّض» در نکاح باقی می‌ماند و به سلاحی برای تضییع کلیه حقوق مالی و انسانی زن تبدیل نمی‌گردد.

۳-۳. حد نصاب عضل و مرجع تعیین‌کننده میزان آن

در تحلیل حد نصاب عضل، پرسش بنیادین آن است که تا چه میزان حق زوج برای استیفای مهریه با قاعده «عدالت معاوضی» سازگار است. آیه ۱۹ سوره نساء با عبارت «لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ» نشان می‌دهد که حتی در فرض وقوع فحشاء، منظور شارع از عضل «تبعیض» است و نه تصرف کامل در مالکیت زوجه بر صداق. بنابراین، عضل نوعی حق است که زوج می‌تواند بخشی از آورده مالی خود را در مقابل تضییع حق وفاداری زوجه بازپس گیرد (طبرسی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۴۲).

یکی از مسائل مهم در فرض جواز عضل، تعیین حد مالی آن است؛ به ویژه اینکه آیا زوج می‌تواند طلاق را منوط به دریافت مبلغی بیش از مهریه نماید یا خیر. در این زمینه، دو دیدگاه اصلی مطرح شده است. نخست، برخی فقها با استناد به حرمت «اکل مال به باطل» و جلوگیری از ضرر عظیم به زوجه، دریافت مازاد بر مهریه را ممنوع دانسته‌اند. دلیل دوم، روایتی است که پیامبر اکرم (ص) به زنی به نام جمیله فرمودند، وی به دلیل اکراه از سوی شوهرش، آماده بود مازاد بر مهریه را بپردازد اما پیامبر (ص) این اقدام را منع کردند (رضوی و رضوی، ۱۳۹۶، ص ۷۳).

با این حال، تحلیل دقیق این روایت نشان می‌دهد که در ماجرای جمیله، شوهر نسبت به زن کراهتی نداشت و موضوع بحث عضل مطرح نبود (جبعی عاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۹، ص ۴۲۲). بنابراین، این روایت نمی‌تواند به عنوان دلیل محدودیت مالی در عضل مورد استناد قرار گیرد (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۱۵۱). بر این اساس، اکثر فقیهان، از جمله فیض کاشانی، دریافت مبلغ بیش از مهریه را در فرض عضل مجاز دانسته‌اند (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۲۴)، و قانون مدنی ایران نیز همین نظر را در ماده ۱۱۴۶ پذیرفته است.

دلیل دیگر برای جواز مطالبه مازاد، اطلاق آیه شریفه در زمینه اخذ حقوق زوج است (جبعی عاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۹، ص ۴۲۲). البته منتقدان این نظر استدلال می‌کنند که مستثنی‌منه در آیه، «بعض مهریه» است و بنابراین تجاوز از این مقدار مغایر با نص قرآنی خواهد بود (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ق، ج ۶، ص ۱۰۲). برخی فقهای حنبلی نیز با این دیدگاه موافق نیستند و دریافت بیش از مهریه را جایز نمی‌دانند (صاوی، ۲۰۰۲م، ج ۲، صص ۵۱۷-۵۱۸). هر چند به نظر می‌رسد با وجود ادله متعارض اگر قائل به تساقط شویم باید احتیاطاً به قدر متیقن اکتفا نمود و بیان کرد که مطالبه بیش از مهرالمسمی جایز نیست. هر چند لازم به ذکر است که از باب قاعده لاضرر اگر فاحشه به حدی باشد که عرض و آبروی مرد را تحت‌الشعاع قرار دهد یا به وی خسارت معنوی معتنابه وارد کند باید گفت که می‌تواند جبران آن را بخواهد.

از منظر نظام قضایی اسلامی، تفکیک میان «ثبوت حق» و «اجرای آن» ضروری است. شیخ طوسی در «المبسوط» تصریح می‌کند که تشخیص حق و اجرای تدارک آن از شئون حاکم شرع است (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۸۱). بر این اساس بدون نظارت حاکم شرع، عضل از مسیر شرعی خود خارج می‌شود. محقق حلی نیز یادآور می‌شود که مطالبه بیش از حد یا بدون احراز فحشاء، موجب مسئولیت زوج و باطل شدن مال مأخوذه می‌گردد (محقق حلی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۵۶).

علاوه بر حد مالی، «حد کیفی» عضل نیز باید رعایت شود؛ تضییق مالی نباید شامل ایذاء بدنی یا تهدید سلامت زوجه باشد. قرطبی در تفسیر خود تأکید می‌کند که عضل نباید از دایره «معاشرت معروف» خارج شود (قرطبی، ۱۹۸۸م، ج ۵، ص ۹۴). بر این اساس، نظارت حاکم هم شامل میزان مطالبه و هم کیفیت رفتار در اجرای عضل است تا از ظلم و تجاوز جلوگیری شود.

در نتیجه، نظریه مختار بر «تحدید قضایی عضل» مبتنی است؛ یعنی عضل باید توسط دادگاه تنفیذ شده و مال از زن گرفته و به شوهر داده شود و طلاق جاری گردد و تعیین میزان آن مال نیز با حاکم شرع است تا ظلمی رخ ندهد و این هم مستفاد از اصل احتیاط است و هم مستفاد از قاعده اولیه لاضرر و الحاکم ولی الممتنع؛ سقف عضل معادل مهریه مسمی است و میزان دقیق آن با لحاظ فحشاء و وضعیت مالی زوجه توسط حاکم تعیین می‌شود. این رویکرد، عضل را از «انتقام شخصی» به «سازوکار عادلانه مالی تحت نظارت قانون» تبدیل کرده و حقوق هر دو طرف در قرارداد نکاح را حفظ می‌کند، ضمن اینکه از سوءاستفاده و اخاذی جلوگیری می‌نماید.

۴. تحلیل حقوقی و رویه قضایی در نظام حقوقی ایران

در نظام تقنینی ایران، واژه «عضل» به طور صریح در متن قانون مدنی به کار نرفته است، اما این سکوت به معنای نادیده گرفتن این نهاد نیست. بر اساس اصل ۱۶۷ قانون اساسی، در صورت سکوت یا اجمال قوانین، رجوع به منابع معتبر فقهی الزامی است؛ لذا مبانی فقهی عضل مستقیماً در تفسیر مواد قانونی خانواده دخیل هستند. ماده ۱۱۴۶ قانون مدنی که به تعریف طلاق خلع می‌پردازد، بر عنصر «کراهت زوجه» و «بذل فدیه» تأکید دارد، اما درباره منشأ این کراهت و نقش زوج در ایجاد آن ساکت است (امامی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۴۵).

تحلیل نسبت میان عضل و ماده ۱۱۴۶ نشان می‌دهد که «کراهت» مورد نظر در این ماده، باید کراهتی ذاتی یا ناشی از تقصیرات زوج باشد، نه کراهتی که زوج صرفاً به قصد تحصیل مال در زوجه ایجاد کرده است. اگر زوج با سوءاستفاده از حق طلاق، زوجه را در تنگنا قرار دهد تا او را به بخشش مهریه وادار کند، این عمل مصداق «سوءاستفاده از حق» و برخلاف موازین اخلاقی است. در صورتی که مبنای بذل مهریه، فشار غیرقانونی زوج باشد، طلاق از ماهیت خلع خارج گشته و آثار حقوقی متفاوتی بر آن بار می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۷۰).

سکوت مقنن در قبال عضل مشروع در فرض زنا چالش‌برانگیزتر است؛ چرا که قانون مدنی صراحتاً ماده‌ای برای معافیت زوج از پرداخت مهریه در صورت خیانت زوجه پیش‌بینی نکرده است. این خلأ قانونی باعث شده تا حتی زوجه‌ای که مرتکب فحشاء شده، با تکیه بر اطلاق ماده ۱۰۸۲ قانون مدنی، زوج را تحت فشار مالی قرار دهد. این وضعیت با مفهوم عدالت معاوضی که در مبانی عالیه فقهی مورد تأکید است، تعارض دارد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۳، ص ۱۱۰). در واقع، عدم تناسب میان رفتار زوجه و پاداش مالی (مهریه) در هنگام انحلال نکاح، توازن حقوقی کانون خانواده را برهم می‌زند.

از منظر استدلالی، می‌توان ماده ۱۱۴۶ را به گونه‌ای تفسیر کرد که شامل عضل مشروع نیز بشود. اگر زنا از سوی زوجه رخ دهد، «کراهت زوج» از ادامه زندگی، مجوزی برای امتناع از طلاق تا زمان دریافت فدیه ایجاد می‌کند. در این حالت، بذل مهریه نه یک عمل اکراهی، بلکه نوعی «جبران خسارت» برای رهایی از علقه زوجیتی است که زوجه آن را مخدوش کرده است. این نوع تضییق، پاسخی عادلانه به رفتار زوجه تلقی شده که با استمداد از منابع فقهی در حقوق ایران نیز قابل ردیابی است (صفایی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۰۵).

در خصوص رکن «رضایت»، عضل مشروع مصداق اکراه غیرقانونی نیست، بلکه نوعی «اجبار قانونی» تلقی می‌شود. همان‌طور که در قراردادهای مالی، جریمه تخلف از شرط با وجود عدم رضایت قلبی نافذ است، در نکاح نیز زنا نوعی تخلف از میثاق بنیادین وفاداری است. لذا، فشاری که زوج برای استرداد مهریه وارد می‌کند، به عنوان یک «حق واکنشی» شناخته می‌شود که مانع از بطلان حقوقی بذل می‌گردد (شهیدی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۱۱۲). این فشار در واقع ابزاری برای اعاده وضعیت مالی زوج به پیش از وقوع خیانت است.

در مقابل، در عضل غیرمشروع، فقدان رضایت واقعی منجر به بطلان وضعی فدیه می‌شود. طبق ماده ۱۹۹ قانون مدنی، رضای حاصل در نتیجه اکراه موجب نفوذ معامله نیست. اگر زوج بدون وجود مجوز شرعی نظیر زنا، زوجه را به بذل وادارد، این بذل به دلیل فقدان رکن اراده، باطل است. در چنین فرضی، زوج هیچ مالکیت شرعی و قانونی بر مهریه مأخوذه نخواهد داشت و ملزم به ردّ عین یا معادل آن به زوجه است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۲۸۴۰).

در رویه قضایی، بار اثبات فقدان رضایت بر عهده زوجه است. اگر زوجه مدعی عضل باشد، باید ثابت کند که زوج بدون دلیل موجه او را در تنگنا قرار داده است. در اینجا «قاعده اقدام» نیز نقش کلیدی دارد؛ زوجه‌ای که با ارتکاب زنا، موجبات عضل خود را فراهم کرده، نمی‌تواند به فقدان رضایت استناد کند؛ زیرا با رفتار خود بر ضرر خویش اقدام نموده است. در این موارد، رضایت قانونی و حکمی جایگزین رضایت باطنی می‌گردد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۳، ص ۱۱۸). این رویکرد مانع از آن می‌شود که زوجه از تقصیر خود به عنوان سپری حقوقی استفاده نماید.

نقد اساسی به رویه فعلی محاکم ایران این است که پرونده‌های کیفری خیانت را از پرونده‌های مالی مهریه تفکیک می‌کنند. طبق مبانی عضل، خیانت زوجه باید تأثیر مستقیمی بر استحقاق او نسبت به مهریه در مقام تقابل با طلاق داشته باشد. راهکار حقوقی پیشنهادی، پذیرش ارتباط تولیدی میان این دو حوزه است؛ به گونه‌ای که دادگاه بتواند در صورت احراز زنا، صدور حکم طلاق را به بذل مهریه منوط نماید که این امر همان جنبه اجرایی بخشیدن به عضل تحت نظارت حاکم است (امامی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۴۷).

همچنین، باید میان مهریه به عنوان دین ثابت و مهریه به عنوان فدیه طلاق تفکیک قائل شد. رویه قضایی می‌تواند با تمسک به قاعده «لاضرر»، در مواردی که زوجه مرتکب فحشاء شده، در پذیرش اعسار زوج یا تقسیط مهریه، حقوق زوج متضرر را مقدم بدارد. این نوع تضییق قانونی مانع از آن می‌شود که زوجه از رفتار مجرمانه خود بهره مالی ببرد و با روح کلی حمایت از نهاد خانواده سازگارتر است (امامی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۴۷). این استراتژی، در واقع مکانیسمی برای جلوگیری از دارا شدن بلاجهت زوجه خاطی است.

در نهایت، اصلاح رویه قضایی نیازمند نگاهی کل‌نگر است که در آن عضل نه به عنوان یک جرم، بلکه به عنوان یک اهرم تنظیم‌کننده در موارد استثنایی نظیر زنا به رسمیت شناخته شود. با استقرار نظارت قضایی بر عضل، می‌توان هم از حقوق زنان پاکدامن صیانت کرد و هم از اجحاف مالی به مردانی که مورد خیانت قرار گرفته‌اند جلوگیری نمود. این تعادل، جوهره اصلی حقوق خانواده در راستای تحقق عدالت اجتماعی است (شهیدی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۱۱۵).

پیشنهاد می‌شود که رویه قضایی با عبور از نگاه تفکیکی، میان «خیانت قطعی زوجه» و «حق مطالبه مهریه در زمان طلاق» پیوند ارگانیک برقرار کند. پذیرش مفهوم «عضل قضایی» می‌تواند به عنوان یک ابزار بازدارنده، از سوءاستفاده‌های مالی زوجه خاطی جلوگیری کرده و عدالت را در تقسیم هزینه‌های انحلال نکاح مستقر سازد.

۵. واکاوی پدیده عضل در پرتو کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی حقوق زنان

پیش از واکاوی مفاد «کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان» به عنوان بنیادین‌ترین سند این حوزه، ضروری است جایگاه حقوقی زنان در سایر میثاق‌های جهانی بررسی شود. اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸م) در ماده ۱۶ خود، حق ازدواج و تشکیل خانواده را بدون محدودیت‌های نژادی و مذهبی به رسمیت شناخته و صراحتاً بر «حقوق مساوی زوجین در تمام مدت زناشویی و هنگام انحلال آن» تأکید می‌ورزد. پدیده عضل، چه در وجه مشروع (فقهی) و چه غیرمشروع، با ایجاد فشار مالی بر زوجه جهت سلب حق مالکیت بر مهریه، مصداق بارز نقض تساوی حقوق در زمان انحلال زوجیت است که در این اعلامیه بنیادین مورد تأکید قرار گرفته است.

در ادامه، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶م) و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶م) به عنوان اسناد لازم‌الاجرا، بر تعهد دولت‌ها جهت تأمین تساوی حقوق زنان و مردان پای می‌فشارند. ماده ۲۳ میثاق مدنی و سیاسی، دولت‌ها را مکلف به اتخاذ تدابیر مقتضی برای تساوی حقوق و مسئولیت‌های زوجین در ایام زوجیت و به هنگام جدایی می‌کند. عضل غیرمشروع که با هدف تضییع حقوق مالی زن صورت می‌گیرد، نه تنها با حق مالکیت شخصی در تضاد است، بلکه با مفاد ماده ۷ میثاق حقوق اقتصادی در خصوص «مزد منصفانه و شرایط کار انسانی» (که در تحلیل ثانویه بر اجرت‌المثل و نفقات نیز تسری می‌یابد) در تعارض مستقیم قرار دارد.

اعلامیه جلوگیری از خشونت علیه زنان (۱۹۹۴م)، دریچه‌ای نو در برخورد با عضل گشود. این سند، هرگونه خشونت جسمی، جنسی و «روانی» را علیه زنان منع کرده است. عضل، به ویژه در مواردی که با بلاتکلیف نگه داشتن زوجه و ایذاء روانی همراه است، یکی از مصادیق بارز خشونت خانگی تلقی می‌شود. ماده ۴ این اعلامیه صراحتاً بیان می‌دارد که دولت‌ها نباید هیچ رسم، سنت یا «ملاحظات مذهبی» را بهانه‌ای برای استنکاف از وظیفه خود در حذف خشونت قرار دهند؛ امری که چالش‌های جدی را در مشروعیت‌بخشی به عضل فقهی در نظام‌های حقوقی معاصر ایجاد می‌کند.

اما کانون چالش‌های فقهی-حقوقی، در «کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان» (۱۹۷۹م) نهفته است. ماده ۱ این کنوانسیون، تبعیض را به هرگونه «محدودیت بر اساس جنسیت» تعریف می‌کند که هدف آن خدشه‌دار کردن اعمال حقوق بشر زنان (صرف‌نظر از وضعیت زناشویی) باشد. عضل، که در آن زوج با استفاده از اهرم جنسیتی «حق طلاق»، زوجه را محدود می‌سازد، از منظر این ماده مصداق تبعیض ساختاری است. مواد ۲ و ۱۵ کنوانسیون نیز دولت‌ها را به نسخ قوانین و عرف‌هایی که موجب تبعیض در برابر قانون و آزادی انتخاب مسکن و تردد می‌شوند، ملزم می‌کنند که مستقیماً با ابزارهای تضییقی زوج در پدیده عضل برخورد دارد.

ماده ۱۶ این کنوانسیون، که بیشترین چالش را میان مراجع دینی برانگیخته است، بر «حقوق و مسئولیت‌های یکسان در طی دوران زناشویی و به هنگام جدایی» تأکید دارد. از منظر کنوانسیون، وجود حق عضل برای مرد (حتی در فرض فحشاء) در حالی که زن فاقد چنین ابزار فشاری است، نقض آشکار برابری است. این ماده با به رسمیت شناختن حقوق یکسان در مورد قیمومیت و سرپرستی، عملاً مبانی فقهی را که عضل را ابزاری برای استرداد مهریه در قبال طلاق می‌دانند، به چالش می‌کشد؛ چرا که از دیدگاه این سند، طلاق نباید منوط به «معامله مالی» تحت فشار باشد.

در نهایت، تعهد مندرج در ماده ۲۴ برای تحقق کامل حقوق به رسمیت شناخته شده، دولت‌های عضو را ملزم به بازنگری در نهادهای حقوقی سنتی می‌کند. اگرچه عضل در فقه امامیه با قید «فحشاء مبیّنه» مشروع دانسته شده، اما از منظر حقوق بین‌الملل، هرگونه تضییقی که بر پایه جنسیت استوار باشد و تساوی در انحلال نکاح را مخدوش کند، نیازمند بازنگری است. پژوهشگر بر این باور است که تقابل میان «عضل مشروع فقهی» و «اصول برابری بین‌المللی»، لزوم انتقال مرجعیت تشخیص از «اراده زوج» به «حاکم شرع» (قاضی) را دوچندان می‌کند تا از این طریق، استانداردهای حقوق بشری در صیانت از کرامت انسانی زنان تأمین گردد. همین‌طور طبق این اصول نباید طوری عمل شود که خود خانواده به خشونت کشیده شده و در تربیت اطفال تأثیر به سوء گذارد (بابایی و ساداتی اسرمی، ۱۴۰۳، ص ۲).

واکاوی اسناد بین‌المللی نشان می‌دهد که «عضل شخصی» در مفهوم سنتی آن، با پارادایم‌های نوین حقوق بشر و اصل عدم تبعیض در تعارض است. برای همسوسازی فقه امامیه با ضرورت‌های بین‌المللی، باید عضل را از یک «حق شخصی و واکنشی زوج» به یک «فرآیند انضباطی قضایی» تغییر ماهیت داد تا از شمول عنوان «خشونت علیه زنان» و «تبعیض جنسیتی» خارج گردد.

نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر نشان داد که مفهوم «عضل» در فقه امامیه و حقوق ایران، علیرغم ظاهر تضییقی آن، پتانسیل بالایی برای استقرار عدالت معاوضی در روابط زوجین دارد. واکاوی ماهوی «فحشاء مبیّنه» ثابت کرد که با تکیه بر اصل احتیاط و اکتفا به قدر متیقن از نص، باید این عنوان را منحصراً به عمل شنیع «زنا» محدود کرد. این تضییق در تفسیر، مانع از آن می‌شود که ابزارهای فشار مالی، به بهانه‌های واهی نظیر بداخلاقی یا نشوز، علیه حقوق مسلم زوجه به کار گرفته شوند و قداست خانواده را با خودسری‌های زوج تهدید نمایند.

در حوزه قلمرو موضوعی، این نتیجه حاصل شد که حق عضل صرفاً ناظر بر «مهریه مسمی» است و تسری آن به سایر حقوق مالی زوجه، نظیر نفقه و اجرت‌المثل، فاقد وجاهت شرعی و قانونی است. از آنجا که عضل حکمی استثنایی و برخلاف اصل حرمت ایذاء است، نباید فراتر از دایره استرداد «عوض پیوند گسسته» (مهر) عمل کند. صیانت از استقلال مالی زن و جلوگیری از غارت حقوق استقراری او، ایجاب می‌کند که مرزهای عضل با دقت قضایی ترسیم گردد تا از قلمرو عدالت معاوضی خارج نشود.

یکی از دستاوردهای محوری این پژوهش، ضرورت انتقال مرجعیت تشخیص از «اراده شخصی زوج» به «نهاد قضا» (حاکم شرع) است. تحلیل‌ها نشان داد که سپردن حدّ و میزان تضییق به شوهر، تالی فاسد به همراه داشته و مرز میان استیفای حق و ظلم را مخدوش می‌کند. لذا، تعیین سقف فدیه و احراز ضرورت عضل، باید در صلاحیت انحصاری حاکم باشد تا با لحاظ کردن نوع فحشاء و شرایط طرفین، از استبداد زوج و اجحاف به زوجه جلوگیری نموده و عضل را از یک انتقام خصوصی به یک راهکار حقوقی منضبط بدل سازد.

در سطح حقوق داخلی و رویه قضایی ایران، پژوهش بر این نکته تأکید ورزید که سکوت قانون مدنی در قبال عضل مشروع، منجر به ایجاد تشتت در آراء و بعضاً صدور احکام غیرعادلانه شده است. راهکار پیشنهادی، برقراری پیوند میان «پرونده‌های کیفری خیانت» و «دادخواست‌های مالی مهریه» است. پذیرش مفهوم «عضل قضایی» می‌تواند به عنوان یک ابزار بازدارنده، مانع از آن شود که زوجه خاطی با استفاده از خلأهای قانونی، از رفتار مجرمانه خود بهره‌مندی مالی نامشروع کسب نماید و زوج متضرر را در بن‌بست حقوقی قرار دهد.

تحلیل تطبیقی با اسناد بین‌المللی و کنوانسیون‌های رفع تبعیض، ضرورت بازخوانی مدرن از نهاد عضل را آشکار ساخت. برای همسوسازی مبانی فقهی با استانداردهای جهانی حقوق بشر، باید عضل را از قالب «تضییق فیزیکی و روانی» خارج و به قالب «تعدیل قضایی حقوق مالی» تغییر ماهیت داد. این رویکرد، ضمن حفظ اصالت مبانی شرعی، پاسخگوی نقدهای مربوط به خشونت علیه زنان و تبعیض جنسیتی خواهد بود و چهره‌ای عادلانه و پویا از فقه در مواجهه با چالش‌های معاصر ترسیم می‌کند.

در نهایت، یافته‌های این نوشتار تأکید می‌کند که عضل مشروع تنها در صورتی قابل دفاع است که در چهارچوب «عدالت ترمیمی» و تحت نظارت دقیق دادرس باشد. پژوهشگر بر این باور است که بازنگری در ماده ۱۱۴۶ قانون مدنی و گنجاندن تصریحات مربوط به عضل قضایی در فرض زنا، می‌تواند توازن از دست رفته میان «حق طلاق زوج» و «حق مهریه زوجه» را بازگرداند. این رویکرد نه تنها مانع از دارا شدن بلاجهت می‌گردد، بلکه اخلاق‌مداری و وفاداری را به عنوان ارکان تزلزل‌ناپذیر میثاق زوجیت در جامعه بازتولید می‌کند.

منابع

قرآن کریم.

ابن‌رشد، ابوالولید محمد بن احمد. (۲۰۰۴م). بدایة المجتهد و نهایة المقتصد. قاهره: دار الحدیث.

ابن‌منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.

امامی، سید حسن. (۱۳۷۷). حقوق مدنی. (ج ۴). تهران: انتشارات اسلامیه.

بابایی، احسان؛ ساداتی اسرمی، سید حسین. (۱۴۰۳). خانواده‌محوری در دادرسی کیفری اطفال بزهکار در حقوق کیفری ایران و الجزایر. آموزه‌های حقوق کیفری کشورهای اسلامی، ۱(۲). ۱-۲۶. DOI: 10.22091/dclic.2024.10738.1011

بحرانی آل‌عصفور، حسین بن محمد. (بی‌تا). الأنوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع. (ج ۱). قم: مجمع البحوث العلمیة.

جبعی عاملی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۰ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة. (ج ۵ و ۶). قم: دار إحیاء التراث العربی.

جبعی عاملی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک الأفهام إلی تنقیح شرائع الإسلام. (ج ۹). قم: مؤسسة النشر الإسلامی.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۸). مبسوط در ترمینولوژی حقوق. (ج ۴). تهران: گنج دانش.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة إلی تحصیل مسائل الشریعة. (ج ۲۲). قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن. (۱۳۸۷). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام. (ج ۳ و ۴). قم: مؤسسه دارالهجره.

حویزی، عبدعلی بن جمعه. (۱۴۱۵ق). تفسیر نور الثقلین. قم: مؤسسه مطبوعات اسماعیلیان.

راوندی، قطب‌الدین. (۱۴۰۵ق). فقه القرآن. (ج ۲). قم: مؤسسه دارالکتب الإسلامیة.

رضوی، سید محمد؛ رضوی، سید علی. (۱۳۹۶). گستره جواز عضل در فرض خیانت و تأثیر آن بر روابط حقوقی زوجین. پژوهش‌نامه زنان، ۸(۲۰). ۶۵-۸۳.

شافعی، ابوعبدالله محمد بن ادریس. (۲۰۰۶م). تفسیر الإمام الشافعی. عربستان سعودی: دار التدمریة.

شهیدی، مهدی. (۱۳۸۳). حقوق مدنی: آثار قراردادها و تعهدات. (ج ۳). تهران: مجد.

صاوی، احمد بن محمد. (۲۰۰۲م). بلغه السالک لاقرب المسالک الی مذهب الامام مالک. (ج ۲). بیروت: دارالمدار الاسلامی.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۰۶ق). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. قم: دار الشریف الرضی للنشر.

صفایی، سید حسین. (۱۳۹۲). دوره مقدماتی حقوق مدنی: خانواده. (ج ۱). تهران: نشر میزان.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۵ق). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. (ج ۳). بیروت: دارالمعرفة.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی. (ج ۴). قم: مؤسسه النشر الإسلامی.

غفوریان‌نژاد، مصطفی؛ نجفیان، امین. (۱۴۰۴). تحدید مهریه: نگرشی نو به راهکارها. پژوهش‌های فقهی مسائل مستحدثه. DOI: 10.22091/rcjl.2025.11454.1077

فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق). کشف اللثام عن قواعد الأحکام. (ج ۸). قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

فیض کاشانی، محمدمحسن. (بی‌تا). تفسیر الصافی. (ج ۲ و ۹). تهران: دارالکتب الإسلامیة.

قرطبی، محمد بن احمد. (۱۹۸۸م). الجامع لأحکام القرآن. (ج ۵). بیروت: دارالکتب العلمیة.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۱). حقوق مدنی: خانواده (انحلال رابطه زوجیت). (ج ۱). تهران: شرکت انتشار.

کاسانی، علاءالدین ابوبکر بن مسعود. (۱۹۸۶م). بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع. بیروت: دار الکتب العلمیة.

محمدی‌نسب، سیف‌اله؛ نظری، قاسم. (۱۳۹۷). حق زن بر مازاد نفقه در فقه امامیه و حقوق ایران و انگلیس. پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۵(۴). ۱۹۳-۲۲۴. DOI: 10.22091/csiw.2019.3095.1360

مقدسی، عبدالله بن احمد. (۱۳۷۱). الشرح الکبیر علی المقنع. (ج ۷). قم: دارالفکر الإسلامی.

مهاجری، مریم. (۱۴۰۳). عدم تعیین مهر در عقد نکاح و تأثیر آن بر حق حبس با نگاهی به فقه فریقین. آموزه‌های حقوق خصوصی کشورهای اسلامی، ۱(۳). ۵۱-۶۶. DOI: 10.22091/dplic.2025.11526.1029

نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام. (ج ۳۳). بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

اسناد و قوانین:

اعلامیه جلوگیری از خشونت علیه زنان. (۱۹۹۴م). (قابل دسترس در: سازمان ملل متحد).

اعلامیه جهانی حقوق بشر. (۱۹۴۸م). (قابل دسترس در: سازمان ملل متحد).

کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان. (۱۹۷۹م). (قابل دسترس در: سازمان ملل متحد).

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. (۱۹۶۶م). (قابل دسترس در: سازمان ملل متحد).

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی. (۱۹۶۶م). (قابل دسترس در: سازمان ملل متحد).

References

The Noble Qurʾān

ʿĀmilī, Zayn al-Dīn ibn Ali (al-Shahīd al-Thānī). (1410 AH). *Al-Rawḍah al-Bahīyah fī Sharḥ al-Lumʿah al-Dimashqīyah* (Vols. 5 and 6). Qom: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

ʿĀmilī, Zayn al-Dīn ibn Ali (al-Shahīd al-Thānī). (1413 AH). *Masālik al-Afhām ilā Tanqīḥ Sharāʾiʿ al-Islām* (Vol. 9). Qom: Muʾassasat al-Nashr al-Islāmī. [In Arabic]

ʿAṣfūr al-Baḥrānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (n.d.). *Al-Anwār al-Lawāmiʿ fī Sharḥ Mafātīḥ al-Sharāʾiʿ* (Vol. 1). Qom: Majmaʿ al-Buḥūth al-ʿIlmīyah. [In Arabic]

Bābāʾī, Iḥsān, and Sādātī Asramī, Sayyid Ḥusayn. (1403 SH). "Khānuvādeh-Miḥvarī dar Dādrasī-yi Kayfarī-yi Aṭfāl-i Buzahkār dar Ḥuqūq-i Kayfarī-yi Iran va al-Jazāʾir." *Āmūzeh-hā-yi Ḥuqūq-i Kayfarī-yi Kishvarhā-yi Islāmī* 1, no. 2: 1–26. https://doi.org/10.22091/dclic.2024.10738.1011. [In Persian]

Fāḍil Hindī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1416 AH). *Kashf al-Lithām ʿan Qawāʿid al-Aḥkām* (Vol. 8). Muʾassasat Āl al-Bayt. [In Arabic]

Fayḍ Kāshānī, Muḥammad Muḥsin. (n.d.). *Tafsīr al-Ṣāfī* (Vol. 9). Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]

Ghafoorian Nejad, Mostafa; Najafian, Amin. (1404 SH). "Taḥdīd-i Mehriyeh: Nigāhī Nū bih Rāhkār-hā." *Journal of New Issues in Islamic Jurisprudence*. https://doi.org/10.22091/rcjl.2025.11454.1077. [In Persian]

Ḥillī, Najm al-Dīn Jaʿfar ibn Ḥasan (al-Muḥaqqiq al-Ḥillī). (1387 SH). *Sharāʾiʿ al-Islām fī Masāʾil al-Ḥalāl wa al-Ḥarām* (Vol. 4). Qom: Muʾassasat Dār al-Hijrah. [In Arabic]

Ḥurr al-ʿĀmilī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1409 AH). *Wasāʾil al-Shīʿah ilā Taḥṣīl Masāʾil al-Sharīʿah* (Vol. 22). Qom: Muʾassasat Āl al-Bayt li-Iḥyāʾ al-Turāth. [In Arabic]

Ḥuwayzī, ʿAbd Ali ibn Jumʿah. (1415 AH). *Tafsīr Nūr al-Thaqalayn*. Qom: Muʾassasat Maṭbūʿāt Ismāʿīliyān. [In Arabic]

Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1414 AH). *Lisān al-ʿArab*. Beirut: Dār Ṣādir. [In Arabic]

Ibn Rushd, Abū al-Walīd Muḥammad ibn Aḥmad. (2004 CE). *Bidāyat al-Mujtahid wa Nihāyat al-Muqtaṣid*. Cairo: Dār al-Ḥadīth. [In Arabic]

Imāmī, Sayyid Ḥasan. (1377 SH). *Ḥuqūq-i Madanī* (Vol. 4). Tehran: Intishārāt-i Islāmīyah. [In Persian]

Jaʿfarī Langarūdī, Muḥammad Jaʿfar. (1378 SH). *Mabsūṭ dar Tirmīnūlūzhī-yi Ḥuqūq* (Vol. 4). Tehran: Ganj-i Dānish. [In Persian]

Jubaʿī al-ʿĀmilī, Zayn al-Dīn ibn Ali (al-Shahīd al-Thānī). (1410 AH). *Al-Rawḍah al-Bahīyah fī Sharḥ al-Lumʿah al-Dimashqīyah* (Vol. 5). Qom: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Kāsānī, ʿAlāʾ al-Dīn Abū Bakr ibn Masʿūd. (1986 CE). *Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ fī Tartīb al-Sharāʾiʿ*. Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmīyah. [In Arabic]

Katouzian, Nasser. (1371 SH). *Ḥuqūq-i Madanī: Khānuvādeh (Inḥilāl-i Rābiṭeh-yi Zawjīyat)* (Vol. 1). Tehran: Shirkat-i Intishār. [In Persian]

Maqdisī, ʿAbdullah ibn Aḥmad. (1371 SH). *Al-Sharḥ al-Kabīr ʿalā al-Muqniʿ* (Vol. 7). Qom: Dār al-Fikr al-Islāmī. [In Arabic]

Muhājirī, Maryam. (1403 SH). "ʿAdam-i Taʿyīn-i Mehr dar ʿAqd-i Nikāḥ wa Taʾthīr-i Ān bar Ḥaqq-i Ḥabs bā Nigāhī bih Fiqh-i Fariqayn." *Āmūzeh-hā-yi Ḥuqūq-i Khuṣūṣī-yi Kishvarhā-yi Islāmī* 1, no. 3: 51–66. https://doi.org/10.22091/dplic.2025.11526.1029. [In Persian]

Muḥammadī-Nasab, Sayfullah; Naẓarī, Qāsim. (1397 SH). "Ḥaqq-i Zan bar Māzād-i Nafaqeh dar Fiqh-i Imāmīyah wa Ḥuqūq-i Iran wa Ingilis." *journal of Comparative Studies on Islamic and Western Law* 5, no. 4: 193–224. https://doi.org/10.22091/csiw.2019.3095.1360. [In Persian]

Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1404 AH). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharāʾiʿ al-Islām* (Vol. 33). Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Qurṭubī, Muḥammad ibn Aḥmad. (1988 CE). *Al-Jāmiʿ li-Aḥkām al-Qurʾān* (Vol. 5). Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmīyah. [In Arabic]

Rāwandī, Quṭb al-Dīn. (1405 AH). *Fiqh al-Qurʾān* (Vol. 2). Qom: Muʾassasat Dār al-Kutub al-Islāmīyah. [In Arabic]

Razavi, Sayyid Muḥammad, and Razavi, Sayyid Ali. (1396 SH). "Gostareh-yi Javāz-i ʿAḍl dar Farḍ-i Khiyānat va Taʾthīr-i Ān bar Ravābiṭ-i Ḥuqūqī-yi Zawjayn". *Pazhūhishnāmeh-yi Zanān*, 8(20), 65–83. [In Persian]

Ṣadūq, Muḥammad ibn Ali ibn Bābawayh. (1406 AH). *Thawāb al-Aʿmāl wa ʿIqāb al-Aʿmāl*. Qom: Dār al-Sharīf al-Raḍī li-l-Nashr. [In Arabic]

Ṣafāʾī, Sayyid Ḥusayn. (1392 SH). *Dawrah-yi Muqaddamātī-yi Ḥuqūq-i Madanī: Khānvādah* (Vol. 1). Tehran: Mīzān Publications. [In Persian]

Ṣāwī, Aḥmad ibn Muḥammad. (2002 CE). *Bulghat al-Sālik li-Aqrab al-Masālik ilā Madhhab al-Imām Mālik* (Vol. 2). Beirut: Dār al-Madār al-Islāmī. [In Arabic]

Shāfiʿī, Abū ʿAbdullah Muḥammad ibn Idrīs. (2006 CE). *Tafsīr al-Imam al-Shāfiʿī*. Saudi Arabia: Dār al-Tadmurīyah. [In Arabic]

Shahidi, Mehdi. (1383 SH). *Ḥuqūq-i Madanī: Āthār-i Qarārdādhā wa Taʿahhudāt* (Vol. 3). Tehran: Majd. [In Persian]

Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan. (1405 AH). *Majmaʿ al-Bayān fī Tafsīr al-Qurʾān* (Vol. 3). Beirut: Dār al-Maʿrifah. [In Arabic]

Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1387 SH). *Al-Nihāyah fī Mujarrad al-Fiqh wa al-Fatāwā* (Vol. 4). Qom: Muʾassasat al-Nashr al-Islāmī. [In Arabic]

Documents and Legislation

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. (1979). United Nations.

Declaration on the Prevention of Violence Against Women. (1994). United Nations.

International Covenant on Civil and Political Rights. (1966). United Nations.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1966). United Nations.

Universal Declaration of Human Rights. (1948). United Nations.